

تأثیر عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا

حسین مهرابی^۲

فضل اله نوذری^۱

تأیید مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۲۲

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۴/۰۷

چکیده

محور مقاومت در منطقه غرب آسیا از اهمیت ژئوپولیتیک زیادی برخوردار است. این اهمیت باتوجه به پیوستگی جغرافیایی آنها با کشور ایران تأثیر زیادی بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند داشته باشد که در این تحقیق سعی شده است تأثیر عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای ایران، عراق، سوریه، لبنان و سرزمین‌های اشغالی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی کشور به‌عنوان مسئله تحقیق مورد بررسی قرار گیرد؛ بنابراین، در پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی و به‌صورت کاربردی و با استفاده از گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی تلاش شده است عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مرتبط و مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان سؤال تحقیق شناسایی شود. بدین منظور، برای تعیین این عوامل و تبیین نقش آنها (در قالب بسترهای فرصت‌آفرین، تهدیدزا، قوت و ضعف) پرسشنامه دو قسمتی، تنظیم و طراحی شد که به‌منظور تأیید عوامل مؤثر ژئوپولیتیک طبیعی و نقش‌های احصاشده آنها بر تدوین راهبرد دفاعی بین جامعه نمونه آماری ۵۰ نفری به‌صورت تمام‌شمار توزیع و پس از اخذ نظر جامعه نمونه آماری با استفاده از تکنیک‌ها و روش‌های آماری، تجزیه و تحلیل شده و در ادامه به جمع‌بندی و ارزیابی سؤالات تحقیق پرداخته شده است و در نهایت در قسمت نتیجه‌گیری و در پاسخ به سؤالات تحقیق، ضمن تعیین عوامل ۱۷ گانه مؤثر ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت، به تبیین نقش‌های چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) این عوامل که در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران مؤثر می‌باشند؛ پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها

عوامل ژئوپولیتیک طبیعی؛ کشورهای محور مقاومت؛ راهبرد دفاعی؛ جمهوری اسلامی ایران

nozarif@yahoo.com

mehrab93@chmail.ir

۱. استادیار دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه دفاع ملی

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران براساس شش مقوله: ۱. آرمان‌های انقلاب اسلامی، ۲. قانون اساسی، ۳. منافع و امنیت ملی، ۴. فقه و مبانی اسلامی، ۵. اندیشه‌های امام خمینی (ره) و در نهایت ۶. اندیشه‌های امام خامنه‌ای (حفظه‌الله) به حمایت از کشورهای مستضعف خصوصاً مسلمان پرداخته است که در سال‌های اخیر از آن به‌عنوان محور مقاومت یاد می‌کنند. محور مقاومت یک «ائتلاف ژئوپولیتیک» منطقه‌ای و مرکب از مجموعه بازیگران دولتی (ایران، عراق و سوریه) و غیردولتی (حزب‌الله لبنان، حماس و جهاد اسلامی فلسطین) است که دارای منافع مشترک ملی و ایدئولوژیک می‌باشند. در مقابل این محور، ائتلافی از نظام‌های اقتدارگرا، استکباری و پادشاهی قرار دارد که منافع آن در تضاد با محور مقاومت تعریف می‌شود. آنچه می‌تواند برای جمهوری اسلامی تهدید باشد، تهدیدات فرامنطقه‌ای است که عمدتاً آمریکا و رژیم صهیونیستی هستند. موقعیت ژئوپولیتیک ایران، آن را با مجموعه‌ای از تهدیدات و ملاحظات امنیتی مواجه کرده است. مقاومت، به‌معنای دفاع، ایستادگی، تسلیم‌خواسته طرف مقابل نشدن و تلاش در جهت تحقق بخشی به اراده خویشتن، مفهوم وسیعی است که همیشه در تاریخ بشر و در همه عرصه‌ها و حتی در دو جبهه حق و باطل وجود داشته و دارد. مقاومت حق در برابر باطل و یا باطل در مقابل حق. اما آنجا که این مقاومت، براساس آموزه‌های اسلام شکل می‌گیرد، مقاومت اسلامی نام خواهد داشت. مقاومت اسلامی نیز در اصطلاح، دو مفهوم عام و خاص را دربردارد: در مفهوم عام، شامل هر نوع مقاومتی که براساس آموزه‌ها و احکام دین توسط یک مسلمان و یا گروهی از مسلمانان در مقابله با تهاجم دشمنان اسلام و مسلمانان در هر مکان و هر زمان شکل می‌گیرد. اما در مفهوم خاص که شامل عبارت «محور مقاومت اسلامی» می‌باشد، عبارت است از مقاومت کشورها، سازمان‌ها، گروه‌ها و افراد، براساس اسلام در برابر تهاجم نظام سلطه و متحدان آن که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و همسو با این انقلاب، در سطح منطقه و با محوریت مسئله فلسطین و مقاومت در برابر تجاوزات رژیم صهیونیستی تبلور یافت. در سال‌های بعد نیز مقاومت در برابر تجاوزات آمریکا و متحدان آن نیز بر آن افزوده شد. اینجا منظور ما از محور مقاومت، همان «محور مقاومت اسلامی» در اصطلاح خاص می‌باشد (میرهادی، ۱۳۹۶).

در نتیجه باتوجه به اینکه از گذشته تاکنون، تأثیر عوامل ژئوپولیتیک طبیعی^۱ کشورهای محور مقاومت در زمینه‌های بروز تهدید یا جنبه‌های فرصت‌آفرین مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران به صورت علمی و دقیق مشخص نشده است، بنابراین، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت چه تأثیری بر راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران داشته و چه فرصت، تهدید، قوت و ضعفی ناشی از این عوامل ژئوپولیتیک برای نظام دفاعی جمهوری اسلامی ایران وجود دارد.

اهداف تحقیق

هدف اصلی

مشخص کردن عوامل مؤثر ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا.

اهداف فرعی

۱. شناخت مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی جمهوری اسلامی ایران منبث از عوامل ژئوپولیتیک کشورهای محور مقاومت.
۲. شناخت مهم‌ترین قوت‌ها و ضعف‌های مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی جمهوری اسلامی ایران منبث از عوامل ژئوپولیتیک کشورهای محور مقاومت.

سؤال‌های تحقیق

سؤال اصلی

عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا کدامند؟

سؤال‌های فرعی

۱. مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی جمهوری اسلامی ایران منبث از عوامل ژئوپولیتیک طبیعی فوق در این حوزه چیست؟

1. Natural geopolitical factors

۲. مهم‌ترین قوت‌ها و ضعف‌های مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی جمهوری اسلامی ایران منبث از عوامل ژئوپولیتیک طبیعی فوق در این حوزه چیست؟
 درخصوص اهمیت و ضرورت این تحقیق باید اشاره کرد که با انجام چنین تحقیقاتی ضمن کمک به اتخاذ راهبردهای مناسب دفاعی، در آینده نیز با معضل کم‌تری در منطقه ژئوپولیتیک کشورهای محور مقاومت مواجه است و می‌توان ابتکار عمل را به‌منظور مقابله با چالش‌های طبیعی این منطقه در دست داشت. همچنین عدم توجه به جنبه‌های طبیعی ژئوپولیتیک کشورهای محور مقاومت باعث می‌شود شناخت صحیحی از عوامل تأثیرگذار طبیعی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه صورت نگیرد و بنابراین، راهبرد دفاعی مناسبی نیز برای جمهوری اسلامی ایران در این حوزه اتخاذ نخواهد شد. در این تحقیق عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت به‌عنوان متغیر مستقل و راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران نیز به‌عنوان متغیر وابسته و منطقه غرب آسیا به‌عنوان متغیر مداخله‌گر مدنظر قرار گرفته است.

مبانی نظری

پیشینه‌شناسی

محمدرضا حافظ‌نیا و همکاران (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپولیتیکی» اظهار می‌دارند که منابع، امکانات و ابزارهایی که برای طراحی یک راهبرد مورد توجه قرار می‌گیرند، در موارد زیادی از نظر موضوع و مصداق، با عوامل شناخته‌شده ژئوپولیتیکی تطابق دارند، از جمله می‌توان به موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک، وضعیت اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی، فرهنگی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت و نیز موقعیت‌های ارتباطی، دریایی، ساحلی و نوع، میزان منابع طبیعی و کمیت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی و... اشاره کرد. طراحان راهبردهای دفاعی در نهادهای دفاعی - نظامی با وجود آنکه در طرح‌های خود به برخی از عوامل ژئوپولیتیکی توجه می‌کنند و آن را در طراحی‌های خود دخالت می‌دهند، اما هیچ نشانه‌ای از توجه علمی و تأثیر نظام‌مند این عوامل در تدوین راهبردهای دفاعی دیده نمی‌شود.

ارائه یک الگوی نظری برای طراحی راهبردهای دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپولیتیک، مستلزم شناسایی عوامل مؤثر و کشف رابطه میان این عوامل با راهبرد دفاعی، تبیین نوع، چگونگی و میزان تأثیر عوامل موردنظر در طراحی راهبرد دفاعی است.

فضل‌اله نوذری در رساله دکتری خود با عنوان «تعیین عوامل ژئوپولیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران» در چارچوب نظری تحقیق خود در بیان قالب عوامل طبیعی ژئوپولیتیک کشورهای حوزه دریای عمان به عامل‌های: ۱. موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک؛ ۲. موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک؛ ۳. وسعت و شکل سرزمین؛ ۴. وضع توپوگرافی (ناهمواری‌ها، شبکه آب‌ها و مرزها) و ۵. وضع آب و هوا (اقلیم) اشاره دارد (نوذری، ۱۳۹۱).

سید مصطفی هاشمی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل مؤثر ژئوپولیتیک عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» بیان می‌کند که موقعیت جغرافیایی، راه‌های مواصلاتی به کشورهای منطقه، شبکه آب‌ها و سایر عوامل ثابت ژئوپولیتیک این کشور از اهمیت زیادی برخوردارند. بررسی ژئوپولیتیک عراق عوامل متغیر و به‌ویژه منابع انسانی و ترکیب قومیتی این کشور از اهمیت زیادی در سیاست خارجی ایران برخوردار است. وجود منابع عظیم نفتی، چالش دسترسی به آب‌های آزاد، وجود مرزهای طبیعی و تحمیلی با همسایگان، اختلاف در استفاده از رودهای مشترک، اقوام و مذاهب مختلف در این کشور، از شاخص‌های چالشی عراق است که دارای اثر منفی بر امنیت ملی ایران است.

مفهوم‌شناسی

ژئوپولیتیک: تعریف این واژه از نظر حافظ‌نیا عبارت است از «علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۶).
تعریف فوق، تعریف منتخب محقق در این پژوهش نیز محسوب می‌شود.

عوامل ژئوپولیتیک: از جمله عوامل شناخته‌شده ژئوپولیتیک می‌توان به موقعیت‌های راهبردی و ژئواستراتژیک، موقعیت‌های ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی و اقلیم و وضعیت‌های اقتصادی، سیاسی،

نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی و کمیّت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی و... اشاره کرد. تمام این عوامل ژئوپولیتیک با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای راهبرد دارند (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۱۴).

عوامل کلان ژئوپولیتیک شامل عوامل طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۱: ۵۶).

عوامل ژئوپولیتیک طبیعی: عواملی هستند که شامل موقعیت جغرافیایی، موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیکی، وسعت سرزمین، شکل سرزمین، وضع توپوگرافی می‌باشند (نوذری، ۱۳۹۱: ۵۶).

بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده؛ به‌طوری‌که استفاده صحیح و به‌موقع از آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی درقبال آن کشور می‌شود (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

بسترهای تهدیدزای ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و ماهیتاً می‌تواند موجب کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی درقبال آن کشور شود را بسترهای تهدیدزای ژئوپولیتیک می‌گویند (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۹).

قوت ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور را گویند که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و به‌کارگیری درست آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی و غیردفاعی آن کشور می‌شود (بیک، ۱۳۹۵: ۲۶).
ضعف ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور را که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و باعث کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی و غیردفاعی کشور می‌شود، ضعف ژئوپولیتیک گویند (بیک، ۱۳۹۵: ۲۶).

راهبرد دفاعی: راهبرد دفاعی عبارت است از «چگونگی توزیع و به‌کارگیری منابع، مقدرات و ابزارهای ملی برای تأمین اهداف دفاعی» (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۳).

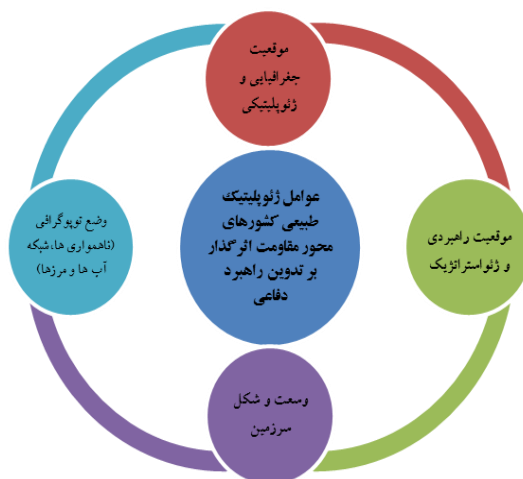
این تعریف نیز مورد بهره‌برداری محقق در این پژوهش است و یا راهبرد دفاعی از مؤلفه‌های راهبرد ملی محسوب می‌شود، اندیشمندان امور نظامی اکثراً راهبرد دفاعی را فراتر از قلمرو نظامی و حیطه نیروهای مسلح دانسته و آن را به کاربرد قدرت ملی ربط می‌دهند که شامل مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و غیره می‌شود (نوذری، ۱۳۹۱: ۱۹).

غرب آسیا: منطقه‌ای شامل سرزمین‌های میان دریای مدیترانه و خلیج فارس است و از لحاظ موقعیت جغرافیایی، در تقاطع سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا قرار گرفته است، به طوری که از سمت کشور ترکیه به اروپا و از سرزمین مصر به قاره آفریقا متصل است. کشورهای غرب آسیا عبارتند از: ایران، عربستان، قطر، امارات متحده عربی، عمان، عراق، بحرین، یمن، فلسطین اشغالی، اردن، سوریه، لبنان، کویت، مصر و در برخی تقسیم‌بندی‌ها، کشورهای لیبی، موریتانی، الجزایر، سودان، تونس و مغرب (مراکش) هم جزو این منطقه به حساب آورده شده‌اند (گلی‌زواره، ۱۳۸۶: ۸۹).

کشورهای محور مقاومت: در این تحقیق محور مقاومت شامل کشورهای ایران، عراق، سوریه، لبنان و سرزمین فلسطین (نهیضت مقاومت در فلسطین اشغالی) می‌باشد. علت این انتخاب همسایه بودن و پیوستگی ژئوپولیتیکی بین این کشورهاست (مصاحبه با خبرگان).

چارچوب نظری

با اقتباس از پیشنه‌های تحقیقات ذکر شده و مبنای قراردادن نظر نوذری در خصوص عوامل طبیعی ژئوپولیتیک و با عنایت به محدوده این تحقیق، چارچوب نظری پژوهش حاضر براساس شکل ۱ خواهد بود.

شکل ۱. چارچوب نظری تحقیق (نگارنده)

الف. عوامل ژئوپلیتیک طبیعی ایران

موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی

ایران در جنوب غربی آسیا در نیمکره شمالی و بین مدار ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا مدار ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۴ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۳ درجه ۱۸ دقیقه طول شرقی نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷).

موقعیت جغرافیایی ایران حلقه ارتباطی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا را به وجود آورده و سرزمین فعلی جمهوری اسلامی ایران از شمال به کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و دریای خزر، از شرق به کشورهای افغانستان و پاکستان، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس و از غرب به کشورهای عراق و ترکیه محدود می‌شود. کشور ایران با مالکیت بر چندین جزیره کوچک و بزرگ و نقاط راهبردی در خلیج فارس و تسلط بر تنگه هرمز از نظر موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی دارای اهمیت فوق‌العاده راهبردی می‌باشد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۰).

موقعیت راهبردی یا ژئواستراتژیک

ایران دارای موقعیت ژئوپلیتیک منحصر به فردی است که به واسطه آن با ۱۵ کشور در چهار جهت جغرافیایی همسایه و هم‌مرز است و با توجه به قرار گرفتن در حد فاصل دو منطقه مهم

دریای مازندران و خلیج فارس (دو حوزه بزرگ انرژی جهان)، از گذشته‌های دور به‌عنوان چهارراه مواصلاتی غرب به شرق و شمال به جنوب و مسیر طبیعی تجارت بین شرق و غرب (جاده ابریشم) مطرح بوده است. در حال حاضر، مجموعه تأسیسات و تجهیزات دریایی و بندری و شبکه‌های مواصلاتی ایران، آن را به‌عنوان گزینه‌ای غیرقابل انکار برای تبدیل شدن به محور ترانزیت کالا، خدمات و مسافر در منطقه تبدیل کرده است (واعظی، ۱۳۸۸: ۷).

وسعت و شکل سرزمین

کشور ایران با وسعتی بیش از ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع، شانزدهمین کشور بزرگ جهان و سومین کشور پهناور آسیای جنوب غربی محسوب می‌شود. وسعت نسبتاً زیاد و شکل خاص سرزمین ایران موجب به‌وجود آمدن انواع اشکال مختلف در مرزهای مشترک با همسایگان (مرزهای محدب، مقعر، آبی، خاکی، واقع در زمین‌های پست، هموار یا روی ارتفاعات) شده است (بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۸).

مساحت ایران حدود ۱/۲۷ وسعت قاره آسیا و ۱/۹۰ وسعت خشکی‌های جهان است (صفوی، ۱۳۹۳: ۱۲۴).

وسعت ایران به‌تنهایی بیشتر از مجموع مساحت شش کشور اروپایی آلمان، فرانسه، انگلستان، ایتالیا، هلند و بلژیک با هم‌دیگر است. در میان کشورهای آسیای جنوب غربی، تنها لیبی و عربستان از ایران وسیع‌ترند و به‌این ترتیب از نظر وسعت و گستردگی ایران جایگاه سوم را در منطقه آسیای جنوب غربی به خود اختصاص داده است. ایران با این مساحت، جزء کشورهای خیلی بزرگ محسوب می‌شود. کشور ایران دارای شکلی شبیه به متوازی‌الاضلاع ناموزون است و طول یک قطر آن، از آرارات در شمال غربی کشور به خلیج گواتر در جنوب شرقی به وسعت ۲۲۵۰ کیلومتر و طول قطر دیگر آن از خرمشهر در ساحل خلیج فارس به سرخس در شمال شرقی ۱۴۰۰ کیلومتر است (ربیعی، ۱۳۸۴: ۱۹).

وضع توپوگرافی

ناهمواری‌ها: کشور ایران قسمت عمده‌ای از فلات ایران را شامل می‌شود که این فلات توسط حصارهای کوهستانی محصور شده است. فلات ایران از نظر توپوگرافی اشراف و تسلط

کامل بر جلگه‌ها، چاله‌ها و دشت‌های پیرامون خود دارد و این بزرگ‌ترین امتیاز ژئواستراتژیکی برای این کشور محسوب می‌شود (رشید، ۱۳۸۷: ۶۲).

فضای ایران به لحاظ توپوگرافی یک وضع خاصی دارد. در سطح کلان ایران کشوری است که فاقد یک فضای یکپارچه و هموار می‌باشد. این فضا مانند کاسه‌ای است که دور آن را دژی و دیواری از ارتفاعات دربرگرفته است، این دژها و دیواره‌ها که به دور ایران کشیده شده‌اند، یک نقش امنیت‌آفرین دارند (میرحیدر، ۱۳۷۵: ۱۲۸).

شبکه آب‌ها: در ایران رودخانه زیادی جریان دارد که هرکدام به حوضه آبریز خاصی منتهی می‌شود که مهم‌ترین آن رودخانه‌ها زاینده رود به طول ۴۰۵ کیلومتر، زرينه‌رود به طول ۳۰۲ کیلومتر، کرج به طول ۲۴۵ کیلومتر، کشف رود به طول ۳۰۰ کیلومتر، کارون به طول ۸۰۰ کیلومتر، کرخه به طول ۹۰۰ کیلومتر و ارس ۹۱۰ کیلومتر می‌باشد (پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت نیرو، برخط).

مرزها: ایران از شمال به جمهوری‌های ارمنستان و آذربایجان، دریای خزر و جمهوری ترکمنستان، از مشرق به افغانستان و پاکستان، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس و از مغرب به جمهوری‌های عراق و ترکیه محدود است. کشور ایران ۶۵۷ کیلومتر مرز آبی در جنوب دریای خزر، ۷۸۴ کیلومتر در دریای عمان و ۱۲۵۹ کیلومتر در خلیج فارس، یعنی جمعاً ۲۷۰۰ کیلومتر مرز دریایی دارد (کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس شامل عمان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین، عربستان و کویت به واسطه آب‌های خلیج فارس همسایه ایران هستند) که با ۶۰۳۱ کیلومتر مرز خشکی رودخانه‌ای و باتلاقی، مرزهای کشور را به ۸۷۳۱ کیلومتر می‌رساند (صفوی، ۱۳۹۳: ۱۲۴).

ب. عوامل ژئوپولیتیک طبیعی عراق

موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک

موقعیت نسبی و ریاضی کشور عراق بین ۲۹ درجه تا ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۳۸ درجه تا ۴۸ درجه طول شرقی قرار گرفته است. این کشور به دلیل قرارگیری در کمربند بیابانی و حاشیه مدار رأس‌السرطان به‌عنوان گرم‌ترین مدار نیمکره شمالی محسوب می‌شود (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۶: ۷).

موقعیت راهبردی یا ژئواستراتژیک

عراق با سابقه تاریخی و خاستگاه تمدن‌های مختلف، وجود منابع عظیم آب و ذخایر فراوان انرژی، وجود خاک حاصلخیز، خاستگاه ایدئولوژیک، داشتن نقش حائل و دروازه، دارابودن نقش دروازه‌بانی میان جهان عرب و غیر عرب از جمله امتیازاتی است که موقعیت ژئواستراتژیک عراق را ارتقا می‌بخشد. عدم دسترسی مناسب عراق به آب‌های آزاد و نیاز آن به همسایگان و همچنین وضعیت طبیعی و نداشتن ابزارهای دفاع طبیعی در مقابل همسایگان و نیز عدم عمق راهبردی از جمله تنگناهای ژئواستراتژیکی و ضعف این کشور به‌شمار می‌آید. عراقی‌ها با درک این واقعیت سعی کرده‌اند با تقویت بنیه نظامی خود به‌عنوان یک قدرت درصدد رفع این معضلات^۱ و تنگناهای^۲ ژئواستراتژیکی برآیند. کشور عراق به‌دلیل قرارگرفتن در تقاطع سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و مسیر شرق به غرب از موقعیت راهبردی خاصی برخوردار است. این کشور با داشتن دشت‌ها و زمین‌های حاصلخیز و آب‌های فراوان، پیوسته در معرض تاخت و تاز بوده است. وجود منابع نفتی و همسایگی با خلیج فارس و قرارگرفتن در همسایگی کشورهای غیرعرب (ایران و ترکیه) بر اهمیت راهبردی آن افزوده، به‌طوری‌که همواره مورد توجه ابرقدرت‌ها بوده است (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۶: ۷).

وسعت و شکل سرزمین

وسعت کل کشور عراق ۴۳۷/۰۷۲ کیلومتر مربع بوده که ۴۳۲/۱۶۲ کیلومتر مربع آن خشکی و ۴/۹۱۰ کیلومتر مربع آن مساحت آبی می‌باشد. طبق تقسیم بندی کشورها از نظر وسعت، عراق جزء کشورهای وسیع و جمع و جور شمرده می‌شود. شکل جغرافیایی عراق تقریباً شبیه مثلث متساوی‌الاضلاعی است که رأس آن متوجه کشور اردن و قاعده بزرگ آن مرز ایران و عراق است و منتهی‌الیه جنوب شرقی آن با فاصله باریکی به آب‌های خلیج فارس مرتبط می‌شود (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۶: ۷).

این کشور به‌لحاظ وسعت و پهناوری، رتبه پنجاهم را در میان کشورهای جهان داراست. عراق در میان همسایگان پیرامونی خود از نظر وسعت بعد از عربستان، ایران و ترکیه در جایگاه چهارم قرار می‌گیرد (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۷: ۴).

1. Difficulties
2. The Bottlenecks

وضع توپوگرافی عراق

۱. ناهمواری‌ها: به‌طور کلی سرزمین عراق به سه قسمت متمایز تقسیم می‌شود: منطقه کوهستانی: شامل شمال و شمال شرقی عراق بوده و ۱/۸ خاک آن کشور را تشکیل می‌دهد. ارتفاعات مهم آن شامل: چیاگرا، گوره ژور، پیرلیس، ساری میدان، سرپیران، جسورک، برادوست، قره داغ، بوتینه، خزنه که بلندی این ارتفاعات از ۱۰۶۳ تا ۳۵۵۰ متر متفاوت است. منطقه علیای بین‌النهرین: این منطقه بین رودخانه دجله و فرات قرار گرفته و جنوب مدار ۳۴ درجه در قسمت شرق عراق و به‌طرف جنوب شرقی گسترده شده است. ناحیه جلگه‌ای که به‌وسیله رودخانه‌های دجله و فرات مشروب می‌شود و قسمت بسیار آباد و مسکونی و پرجمعیت کشور را تشکیل می‌دهد. ضمناً پستی و بلندی و چین‌خوردگی‌های زمین تا مسافت ۵۰۰ متری خلیج فارس فقط به حدود ۶۵ متر بالاتر از سطح دریا می‌رسد.

قسمت دشت و بیابانی: شامل قسمت‌های جنوبی، غربی و قسمتی از شمال غربی که دشت‌های بی‌آب و علفی را تشکیل می‌دهند، می‌باشد. اصولاً ارتفاع زمین‌های عراق از سطح دریا، هرچه از جنوب به طرف شمال و یا از غرب به طرف شرق کشیده می‌شود، زیادتر می‌شود (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۶: ۱۹ - ۱۷).

۲. شبکه آب‌ها: مهم‌ترین رودخانه‌های عراق شامل؛ شط‌العرب، رودخانه دجله، رودخانه فرات، رودخانه حله، رودخانه هندیه، رودخانه دیالی، رودخانه زاب بزرگ، رودخانه زاب کوچک، رودخانه الوند، نهرالقائد، نهر ام‌المعارک می‌باشند (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۶: ۲۵ - ۲۱).

۳. مرزها: کشورهای ایران در شرق، ترکیه در شمال، سوریه و اردن در غرب و عربستان و کویت در جنوب، همسایگان عراق را شامل می‌شوند. طول کل مرزهای عراق ۳۶۵۰ کیلومتر است. (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۷: ۵).

ج. عوامل ژئوپولیتیک طبیعی سوریه

موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک

جمهوری عربی سوریه در جنوب غرب آسیا و ساحل شرقی دریای مدیترانه واقع شده است. این کشور از نظر مختصات جغرافیایی، بین مدار ۳۲ و ۳۷ درجه عرض شمالی و ۳۵ و ۴۲ درجه طول شرقی قرار دارد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۲: ۱).

موقعیت راهبردی یا ژئواستراتژیک

سوریه به دلیل موقعیت جغرافیایی و راهبردی، یکی از مهم‌ترین کشورهای غرب آسیا محسوب می‌شود که توانسته است در چند دهه اخیر نقش مهمی را در روند تحولات منطقه‌ای ایفا نماید. در همین راستا، هر تغییری در نظام این کشور، باعث تغییر ژئوپولیتیک غرب آسیا می‌شود (زهرانی، ۱۳۹۵: ۵۰). این موقعیت سبب شده است که سوریه یک موقعیت مهم راهبردی از نظر بازرگانی و سیاسی به دست آورد و محل اتصال سه قاره مهم آسیا، آفریقا و اروپا شود. این کشور نقطه اتصال مراکز صنعتی و بازرگانی اروپا و مراکز تولید نفت در منطقه خلیج فارس می‌باشد. در صورت بهبود وضعیت عراق این کشور می‌تواند محل عبور لوله‌های نفتی و گازی برای صادرات نفت و گاز ایران و عراق به اروپا از طریق دریای مدیترانه باشد. چنانکه اتصال راه‌آهن این سه کشور می‌تواند اهمیت بازرگانی سوریه را افزایش دهد، زیرا تجارت از این طریق هم سریع‌تر خواهد بود و هم واردکنندگان نفت مجبور به دادن مالیات‌های کانال سوئز نخواهند بود (زهرانی، ۱۳۹۵: ۲)

وسعت و شکل سرزمین

جمهوری عربی سوریه با مساحتی حدود ۱۸۵/۱۸۰ کیلومتر مربع، هشتاد و هفتمین کشور جهان از نظر وسعت محسوب می‌شود (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۲: ۱).

وضع توپوگرافی

ناهمواری‌ها: به دلیل طبیعت کوهستانی سوریه، کوه‌ها و رشته کوه‌های زیادی در این کشور وجود دارند. از این رشته کوه‌ها می‌توان به کوه‌های ساحلی سوریه که به نام کوه العلوین هم مشهورند، اشاره نمود. همچنین کوه القلمون، کوه عبدالعزیز، کوه سیس، رشته کوه‌های تدمر، کوه جبل‌الحرمون (جبل‌الشیخ) که ارتفاع آن به ۲۸۱۴ متر از سطح دریا می‌رسد، از آن جمله‌اند. همچنین تعدادی فلات مکمل رشته کوه‌ها، در شمال و شرق و جنوب سوریه وجود دارند که از جمله آنها می‌توان به فلات آتش‌فشانی حوران، فلات جولان (بلندی‌های جولان)، فلات ساحل و فلات حلب که پهنه وسیعی از شمال سوریه را دربرمی‌گیرد، اشاره کرد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۲: ۴).

شبکه آب‌ها: از جمله رودخانه‌های سوریه شامل: فرات به‌عنوان طولانی‌ترین رود به طول ۶۷۵ کیلومتر که قسمت زیادی از آن در ترکیه و عراق جاری است، رود العاصی به طول ۴۷

کیلومتر، الخابور به طول ۶۶۰ کیلومتر، جغجغه به طول ۱۰۰ کیلومتر، البلیخ به طول ۱۰۵ کیلومتر و دجله به طول نزدیک به ۵۰۰ کیلومتر که حدود ۶۰ کیلومتر از آن نیز از داخل اراضی سوریه می‌گذرد، هستند. دریاچه‌های سوریه عبارتند از: دریاچه اسد که روی رودخانه فرات ساخته شده است. دریاچه‌های دیگر شامل؛ قظینه روی رودخانه عاصی، نیسان روی عفرین، تشرین بر کبیر شمالی و دریاچه‌های کوچکی مانند مسعده، مزیریب در استان درعا و زرزور در استان ریف دمشق را می‌توان نام برد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۲: ۳).

مرزها: سوریه از شمال با ترکیه دارای ۸۴۵ کیلومتر مرز، از شرق با عراق ۵۹۶ کیلومتر مرز، از جنوب با سرزمین‌های اشغالی ۷۴ کیلومتر مرز و با اردن ۳۵۶ کیلومتر مرز و از غرب با لبنان ۳۵۹ کیلومتر مرز و دریای مدیترانه با ۱۸۳ کیلومتر هم‌مرز است (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۲: ۱).

د. عوامل ژئوپولیتیک طبیعی لبنان موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک

جمهوری لبنان کشوری در غرب آسیا، بین ۳۳ درجه و ۲۲ دقیقه و ۳۴ درجه و ۴۰ دقیقه عرض شمالی و ۳۵ تا ۳۶ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی واقع شده است. از شمال و شرق به سوریه و از جنوب به فلسطین اشغالی محدود می‌شود. دریای مدیترانه در غرب لبنان قرار گرفته است. این کشور از دو منطقه کوهستانی (شرقی و غربی) و دره لیطانی تشکیل شده که بلندترین قله آن «قرنه السوداء» به ارتفاع ۳۰۸۳ متر در کوهستان غربی در امتداد جنوب شرقی بندر طرابلس واقع شده است. سواحل لبنان یا دماغه‌ای هستند مانند بندر طرابلس و بیروت و یا دره‌ای هستند، مانند بنادر صور و صیدا. در لبنان هیچ‌گونه صحرا یا بیابان وجود ندارد و از این لحاظ بین کشورهای غرب آسیا (به جز ترکیه) منحصر به فرد است. لبنان از بارزترین شرایط آب‌وهوای مدیترانه‌ای (معتدل و مرطوب) در منطقه برخوردار است (انصاری‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۷).

موقعیت راهبردی یا ژئواستراتژیک

لبنان با توجه به قرار گرفتن در کنار دریای مدیترانه و بر سر راه‌های عمده تجاری آسیا به اروپای جنوبی و غربی و آفریقای شمالی دارای موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک است. بنادر زیاد در بیروت پایتخت این کشور بر اهمیت موقعیت دریایی این کشور افزوده است. فرودگاه

بیروت بر سر راه‌های عمده هوایی آسیا، اروپا و آفریقا قرار گرفته است و نقش مهمی در ترابری هوایی سه قاره یادشده برعهده دارد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۶: ۵).

وسعت و شکل سرزمین

لبنان با مساحت ۱۰/۴۵۲ کیلومتر مربع (تقریباً ۱۶۰ مرتبه کوچک‌تر از ایران) پس از بحرین، کوچک‌ترین کشور آسیای جنوب غربی است. شکل سرزمین لبنان در شمال به شکل مستطیل نسبتاً عریض است که در جنوب این عرض کاهش می‌یابد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۶: ۱).

وضع توپوگرافی

ناهمواری‌ها: سرزمین لبنان عمدتاً شامل دو رشته‌کوه شرقی و غربی، دره بقاع و نوار ساحلی می‌باشد و ارتفاع مناطق مختلف آن بین صفر تا ۳۰۸۸ متر از سطح دریاست. لبنان تنها کشور غرب آسیاست که بیابان و صحرا نداشته و برعکس، از ارتفاعات برف‌گیر برخوردار است. منطقه کوهستانی غربی به شکل دیوار بلندی در نزدیکی مدیترانه قرار گرفته است. مرتفع‌ترین قسمت این منطقه در جنوب شرقی بندر طرابلس قرنه السوداء نام دارد و ارتفاع آن از سطح دریا ۳۰۰۰ متر است. یکی دیگر از ناهمواری‌های این کشور، منطقه دره رود لیطانی است که عرض این دره در حدود ۴۲ کیلومتر و طول آن بین ۱۱۰ تا ۱۳۰ کیلومتر می‌باشد و به سمت منطقه بعلبک کشیده شده است.

شبکه آب‌ها: رودخانه‌هایی که در لبنان جریان دارند، عبارتند از: لیطانی، عاصی، الکبیر، البارود، قادیشا، الجوز، اللامور و الزهرانی. رود لیطانی که تنها رود کامل در لبنان به‌شمار می‌رود، در پهن‌دشت دره بقاع جریان یافته و از آن برای مقاصد کشاورزی استفاده می‌شود و سپس این رود به دریای مدیترانه جریان می‌یابد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۶: ۲). طول این رودخانه ۸۹۶ کیلومتر است که بنا به عقیده پاره‌ای از کارشناسان می‌تواند منشأ یک بحران بین‌المللی شود، زیرا یکی از هدف‌های رژیم صهیونیستی در توسعه اراضی، دستیابی به آب این رودخانه می‌باشد. رژیم اشغالگر قدس خواستار بهره‌برداری از آب‌های رودخانه لیطانی به‌منظور اجرای پروژه‌هایی در مناطق اشغال شده است (انصاری‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۲۳ - ۳۲۲).

مرزها: طول مرز ساحلی لبنان با دریای مدیترانه به ۲۲۵ کیلومتر می‌رسد. مرزهای خشکی لبنان مجموعاً ۴۵۴ کیلومتر است که از سمت شمال و شرق با سوریه ۳۷۵ کیلومتر و از سمت جنوب با سرزمین‌های اشغالی فلسطین ۷۹ کیلومتر می‌شود (سفارت جمهوری اسلامی ایران در لبنان، برخط).

۵. عوامل ژئوپولیتیک طبیعی سرزمین فلسطین موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک

سرزمین فلسطین در منتهی‌الیه غرب قاره آسیا، در ساحل شرقی دریای مدیترانه واقع است. این موقعیت اهمیت فراوانی بدان بخشیده است. فلسطین در شمال خط استوا میان عرض ۲۹/۳۰ درجه و ۳۳/۱۵ درجه عرض شمالی و میان طول ۳۴/۱۵ درجه و ۳۵/۴۰ درجه شرقی قرار دارد. سرزمین فلسطین از نظر موقعیت جغرافیایی و ژئوپولیتیک نیز بسیار حساس و استراتژیک است (انصاری‌زاده، ۱۳۹۰: ۴۴).

موقعیت راهبردی یا ژئواستراتژیک

این سرزمین به جهت آنکه نقطه اتصال قاره‌های اروپا، آسیا و آفریقا است، لولای اتصال سه قاره نامیده می‌شود و می‌توان گفت موقعیت فلسطین از این بابت منحصر به فرد است. سرزمین فلسطین از شبه جزیره سینا با آفریقا و از قبرس با اروپا و همچنین با آسیا هم‌مرز است و این اولین دلیل اهمیت فلسطین است که در تعابیر جغرافیایی سیاسی جهان مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین ایفای نقش کنترل گذرگاه نفتی در امتداد مسیر دریای سرخ و کانال سوئز به مدیترانه از جمله ویژگی‌های موقعیت راهبردی سرزمین فلسطین محسوب می‌شود (www.qodsthink.ir/index.php).

وسعت و شکل سرزمین

مساحت کل فلسطین براساس مستندات سازمان ملل متحد ۲۷/۰۰۹ کیلومترمربع است. اما مساحت دولت پیشنهادی فلسطین در سرزمین‌های اشغالی در سال ۱۹۶۷ (کرانه باختری و نوار غزه) چیزی حدود ۶/۲۰۹ کیلومترمربع است که حدود ۲۲/۹۵ درصد از کل مساحت تاریخی فلسطین را دربرمی‌گیرد. براین اساس، مساحت کرانه باختری ۵/۸۴۴ کیلومتر مربع است که به‌طورکل ۲۱/۶ درصد از مساحت تاریخی فلسطین را دربرگرفته است. نوار غزه نیز با وسعتی

بالغ بر ۳۶۵ کیلومتر مربع، در واقع ۱/۳۵ درصد از مساحت کل سرزمین تاریخی فلسطین را دربرمی‌گیرد (صفتاج، ۱۳۸۷: ۲۶).

وضع توپوگرافی

ناهمواری‌ها: سرزمین فلسطین دشت‌های ساحلی، بلندی‌های مرکزی، مناطق پست و صحرای فلسطین و منطقه بئرالسبع تقسیم می‌شود. کوه‌های این منطقه نیز شامل؛ الخلیل، عروس، حیدر، عداتر، کنعان، البقیعه، سفلی، جلیل، کرمل، نابلس و قدس می‌باشد (www.fa.alkawthartv.com).

شبهه آب‌ها: رود اردن میان دریاچه‌های الحوله و طبریه، پس از خروج از دریاچه طبریه، ۱۸ کیلومتر از شمال به جنوب را طی می‌کند تا اینکه به دریاچه طبریه می‌ریزد. مساحت دریاچه طبریه ۱۶۵ کیلومتر مربع و ژرفای آن به حدود ۵۰ متر می‌رسد. از جمله رودخانه‌های مهم این سرزمین می‌توان به رود جالود به طول ۱۵ کیلومتر، رودخانه یرموک به طول ۵۷ کیلومتر که ۱۷ کیلومتر آن در فلسطین است و رود زرقا به طول ۷۵ کیلومتر نیز اشاره نمود (www.fa.alkawthartv.com).

مرزها: در غرب سرزمین فلسطین، دریای مدیترانه با ساحلی به طول ۲۲۴ کیلومتر و در شرق آن سوریه و اردن و در شمال آن لبنان قرار دارد. از جنوب با شبه‌جزیره سینا و خلیج عقبه هم‌مرز است. مرزهای فلسطین به موجب معاهده فرانسه و انگلیس، مبنی بر تقسیم کشور شام (شامات) در سال ۱۹۲۰، تعیین شد که بعدها این مرزها تعدیل شد (صفتاج، ۱۳۸۷: ۲۷).

مدل مفهومی تحقیق

با نگرش به داده‌های مرتبط با مفاهیم، مبانی نظری و محیط‌شناسی تحقیق به شرح پیش‌گفته، در مجموع ۱۷ عامل ژئوپولیتیک طبیعی مربوط به کشورهای محور مقاومت در منطقه غرب آسیا که در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران مؤثرند در قالب مؤلفه‌های کلان چهارگانه ژئوپولیتیک طبیعی احصا و استخراج شد که در چارچوب مفهومی تحقیق (شکل ۲) نشان داده شده است.

شکل ۲. مدل مفهومی تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است و گردآوری اطلاعات نیز با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی صورت گرفته است. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر مرتبط با مسائل ژئوپولیتیک در حوزه مورد نظر، جامعه آماری تحقیق از بین خبرگان نظامی و غیرنظامی

به تعداد ۵۰ نفر برآورد شده است که به صورت روش نمونه‌گیری تمام‌شمار به آنان رجوع شده است. قلمرو تحقیق از لحاظ موضوعی مشتمل بر بررسی موضوعات مرتبط با عوامل ژئوپولیتیک طبیعی و راهبرد دفاعی و از نظر زمانی با فرض ثبات نسبی شرایط محیطی تا افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ و از نظر مکانی شامل جغرافیایی کشورهای محور مقاومت (ایران، عراق، سوریه، لبنان و سرزمین فلسطین) در منطقه غرب آسیاست. در تحلیل داده‌ها از روش‌های کمی آماری توصیفی و جداول توزیع فراوانی داده‌ها، محاسبه میانگین و رتبه‌بندی داده‌ها و آزمون مقدار خی ۲ جهت اطمینان از سطح معنی‌داری پاسخ حجم نمونه آماری برای احصای عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران استفاده شده است و در ادامه با استفاده از روش سوات و ارزیابی جداول ماتریس محیط‌های داخلی و خارجی، به تفکیک به احصای نقش‌های چهارگانه عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مذکور در قالب بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا، قوت‌ها و ضعف‌ها که در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران مؤثر می‌باشند، پرداخته شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق

تحلیل داده‌های مرتبط با سؤال اول تحقیق: عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا کدامند؟

جدول ۱. رتبه‌بندی عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبرد دفاعی

ردیف	عوامل طبیعی	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	کل	رتبه
۱	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشور ایران	۴۲	۷	۱	۰	۰	۵۰	۱۳.۷۵
		۲	۱۴	۸۴	۰	۰	۱۰۰	
۲	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای محور مقاومت	۲۸	۱۹	۳	۰	۰	۵۰	۱۱.۱۵
		۵۶	۳۸	۶	۰	۰	۱۰۰	
۳	قرارگرفتن ایران در حد فاصل دو دریای مهم مازندران و خلیج فارس	۲۸	۲۱	۱	۰	۰	۵۰	۱۱.۵۰
		۵۶	۴۲	۲	۰	۰	۱۰۰	
۴	عمق راهبردی ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت	۳۱	۱۶	۳	۰	۰	۵۰	۱۱.۶۱
		۶۲	۳۲	۶	۰	۰	۱۰۰	

ادامه جدول ۱. رتبه‌بندی عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبرد دفاعی

رتبه	کل	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	عوامل طبیعی	ردیف
۷۸۲	۵۰	۰	۴	۲	۳۳	۱۱	فرآوانی درصد	۵
	۱۰۰	۰	۸	۴	۶۶	۲۲		
۱۰۰۰۱	۵۰	۰	۰	۷	۱۹	۲۴	فرآوانی درصد	۶
	۱۰۰	۰	۰	۱۴	۳۸	۴۸		
۱۰۰۳۶	۵۰	۰	۱	۴	۲۱	۲۴	فرآوانی درصد	۷
	۱۰۰	۰	۲	۸	۴۲	۴۸		
۵۰۹۱	۵۰	۰	۳	۱۳	۲۹	۵	فرآوانی درصد	۸
	۱۰۰	۰	۶	۲۶	۵۸	۱۰		
۵۰۱۹	۵۰	۰	۶	۱۴	۲۷	۳	فرآوانی درصد	۹
	۱۰۰	۰	۱۲	۲۸	۵۴	۶		
۹۰۲	۵۰	۰	۰	۸	۲۴	۱۸	فرآوانی درصد	۱۰
	۱۰۰	۰	۰	۱۶	۴۸	۳۶		
۹۰۵۸	۵۰	۰	۰	۳	۲۷	۲۰	فرآوانی درصد	۱۱
	۱۰۰	۰	۰	۶	۵۴	۴۰		
۱۱۰۴۵	۵۰	۰	۰	۲	۱۹	۲۹	فرآوانی درصد	۱۲
	۱۰۰	۰	۰	۴	۳۸	۵۸		
۹۰۰۴	۵۰	۰	۰	۱۰	۲۰	۲۰	فرآوانی درصد	۱۳
	۱۰۰	۰	۰	۲۰	۴۰	۴۰		
۹۰۳	۵۰	۰	۰	۴	۳۰	۱۶	فرآوانی درصد	۱۴
	۱۰۰	۰	۰	۸	۶۰	۳۲		
۶۰۳۷	۵۰	۰	۰	۴	۳۰	۱۶	فرآوانی درصد	۱۵
	۱۰۰	۰	۰	۸	۶۰	۳۲		
۷۰۴۳	۵۰	۰	۰	۳	۴۳	۴	فرآوانی درصد	۱۶
	۱۰۰	۰	۰	۶	۸۶	۸		
۱۱۰۰۱	۵۰	۰	۱	۴	۱۸	۲۷	فرآوانی درصد	۱۷
	۱۰۰	۰	۲	۸	۳۶	۵۴		

همان‌طور که در جدول ۱ مشخص است، عامل شماره ۱ با بیشترین امتیاز رتبه اول و عامل شماره نه با کم‌ترین امتیاز در رتبه ۱۷ قرار دارد.

جدول ۲. آزمون خی دو عوامل ژئوپولیتیک طبیعی

تعداد آمار	۵۰
مقدار خی دو	۲۱۳/۵۶
سطح معنی‌داری	۰

همان‌طور که جدول ۲ مربوط به آزمون خی دو برای عوامل ژئوپولیتیک طبیعی نشان می‌دهد با توجه به اینکه مقدار سطح معنی‌داری کوچک‌تر از ۰/۰۵ می‌باشد، فرضیه صفر^۱ (تمامی عوامل دارای رتبه یکسانی می‌باشند) رد می‌شود و فرضیه یک (حداقل دو عامل وجود دارد که با هم اختلاف رتبه دارند) برای تمام ۱۷ عامل ژئوپولیتیک طبیعی احصاشده در این تحقیق تأیید می‌شود.

تحلیل داده‌های سؤال دوم تحقیق: مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا، قوت‌ها و ضعف‌های مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی جمهوری اسلامی ایران منبث از عوامل ژئوپولیتیک طبیعی کشورهای محور مقاومت چیست؟

جدول ۳. اولویت‌بندی عوامل ژئوپولیتیک طبیعی فرصت‌آفرین بر اساس میانگین

رتبه	عوامل فرصت	حداقل مقادیر	حداکثر مقادیر	انحراف معیار	میانگین
۱	موقعیت حساس سوریه و همسایگی با عراق، ترکیه، لبنان و رژیم اشغالگر قدس	۱	۴	۰.۳۵	۴.۵۴
۲	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای محور مقاومت	۱	۳	۰.۸۳۸	۴.۵
۳	محدود بودن عمق راهبردی رژیم صهیونیستی (سرزمین فلسطین اشغالی) و در تیررس بودن آن توسط کشورهای سوریه و لبنان	۳	۴	۰.۱۴۱	۴.۴۲
۴	موقعیت کشور سوریه به‌عنوان محل عبور لوله‌های نفتی و گازی برای صادرات نفت و گاز ایران و عراق به اروپا از طریق دریای مدیترانه	۲	۳	۰.۱۴۱	۴.۳۴
۵	قرار گرفتن لبنان بین رژیم صهیونیستی و کشور ضد صهیونیستی سوریه	۱	۴	۰.۵۸۲	۴.۲۴
۶	دسترسی مناسب کشورهای محور مقاومت به سواحل و آب‌های آزاد	۱	۴	۰.۶۸۷	۴.۲
۷	کوتاه بودن مرز لبنان با رژیم صهیونیستی	۱	۴	۰.۶۱۸	۳.۷۶
۸	وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشور ایران و عراق	۱	۴	۱.۰۵۱	۳.۷۲
۹	وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشورهای محور مقاومت	۱	۴	۱.۰۰۴	۳.۵۴

1. Null hypotheses

همان‌گونه‌که جدول ۳ نشان می‌دهد، مقدار انحراف معیار تمامی ۹ عامل فرصت قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل فرصت احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴.۵۴) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۱ (موقعیت حساس سوریه و همسایگی با عراق، ترکیه، لبنان و رژیم اشغالگر قدس) و همچنین پایین‌ترین مقدار میانگین (۳.۵۴) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۹ (وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشورهای محور مقاومت) اختصاص یافته است.

جدول ۴. اولویت‌بندی عوامل ژئوپولیتیک طبیعی تهدیدزا براساس میانگین

رتبه	عوامل تهدید	حداقل مقادیر	حداکثر مقادیر	انحراف معیار	میانگین
۱	هم‌مرز بودن ایران با ۱۵ کشور	۱	۴	۱.۲۱۶	۴.۳۴
۲	اشغال بلندی‌های جولان توسط رژیم صهیونیستی و در تیررس بودن شهر دمشق و بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی و کنترل آب موجود در آن ارتفاعات	۳	۴	۰.۲۷۴	۴.۲
۳	در تیررس بودن بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی از طریق بلندی‌های جولان سوریه توسط رژیم صهیونیستی	۱	۴	۰.۶۱۳	۴.۰۲

همان‌گونه‌که جدول ۴ نشان می‌دهد، مقدار انحراف معیار تمامی ۳ عامل تهدید قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل تهدید احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴.۳۴) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۱ (هم‌مرز بودن ایران با ۱۵ کشور) و همچنین پایین‌ترین مقدار میانگین (۴.۰۲) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۳ (در تیررس بودن بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی از طریق بلندی‌های جولان سوریه توسط رژیم صهیونیستی) اختصاص یافته است.

جدول ۵. اولویت‌بندی عوامل ژئوپولیتیک طبیعی قوت‌زا براساس میانگین

رتبه	عوامل قوت	حداقل مقادیر	حداکثر مقادیر	انحراف معیار	میانگین
۱	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشور ایران	۱	۳	۰.۴۴	۴.۸۲
۲	عمق راهبردی ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت	۱	۳	۰.۶۱	۴.۵۶
۳	قرار گرفتن ایران در حدفاصل دو دریای مهم مازندران و خلیج فارس	۱	۳	۰.۵۴	۴.۵۴
۴	طول زیاد مرزهای خشکی و سواحل ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت	۱	۴	۰.۷۲	۴.۳۶
۵	شکل مناسب کشورهای محور مقاومت از بُعد نظامی	۱	۴	۰.۷۷	۴.۰۲

همان‌گونه‌که جدول ۵ نشان می‌دهد، مقدار انحراف معیار تمامی ۵ عامل قوت قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل قوت احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴.۸۲) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۱ (موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشور ایران) و همچنین پایین‌ترین مقدار میانگین (۴.۰۲) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل ۵ (شکل مناسب کشورهای محور مقاومت از بُعد نظامی) اختصاص یافته است. براساس نظر جامعه نمونه آماری، هیچ گویه‌ای ضعف تشخیص داده نشده است.

جدول ۶. عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت و نقش آنها بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران (به ترتیب رتبه و میانگین)

ردیف	عوامل ژئوپولیتیک طبیعی	رتبه	میانگین	نقش‌های چهارگانه			
				قوت	ضعف	فرصت	تهدید
۱	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشور ایران	۱۳.۷۵	۴.۸۲	*			
۲	عمق راهبردی ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت	۱۱.۶۱	۴.۵۶	*			
۳	قرارگرفتن ایران در حدفاصل دو دریای مهم مازندران و خلیج فارس	۱۱.۵	۴.۵۴	*			
۴	موقعیت حساس سوریه و همسایگی با عراق، ترکیه، لبنان و رژیم اشغالگر قدس	۱۱.۵۴	۴.۵۴		*		
۵	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای محور مقاومت	۱۱.۱۵	۴.۵		*		
۶	محدودبودن عمق راهبردی رژیم صهیونیستی (سرزمین فلسطین اشغالی) و درتیررس بودن آن توسط کشورهای سوریه و لبنان	۱۱.۰۱	۴.۴۲		*		
۷	طول زیاد مرزهای خشکی و سواحل ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت	۱۰.۳۶	۴.۳۶	*			
۸	هم‌مرزبودن ایران با ۱۵ کشور	۱۰.۰۱	۴.۳۴	*			
۹	موقعیت کشور سوریه به‌عنوان محل عبور لوله‌های نفتی و گازی برای صادرات نفت و گاز ایران و عراق به اروپا از طریق دریای مدیترانه	۹.۵۸	۴.۳۴		*		
۱۰	قرارگرفتن لبنان بین رژیم صهیونیستی و کشور ضدصهیونیستی سوریه	۹.۳	۴.۲۴		*		
۱۱	دسترسی مناسب کشورهای محور مقاومت به سواحل و آب‌های آزاد	۹.۲	۴.۲		*		
۱۲	اشغال بلندی‌های جولان توسط رژیم صهیونیستی و درتیررس بودن شهر دمشق و بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی و کنترل آب موجود در آن ارتفاعات	۹.۰۴	۴.۲		*		
۱۳	شکل مناسب کشورهای محور مقاومت از بُعد نظامی	۷.۸۲	۴.۰۲	*			
۱۴	درتیررس بودن بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی از طریق بلندی‌های جولان سوریه توسط رژیم صهیونیستی	۷.۴۳	۴.۰۲	*			
۱۵	کوتاه‌بودن مرز لبنان با رژیم صهیونیستی	۶.۳۷	۳.۷۶	*			
۱۶	وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشور ایران و عراق	۵.۹۱	۳.۷۲	*			
۱۷	وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشورهای محور مقاومت	۵.۱۹	۳.۵۴	*			

همان‌گونه‌که جدول ۶ نشان می‌دهد، ۱۷ عامل ژئوپولیتیک طبیعی با رتبه، میانگین و نقش‌های چهارگانه نشان داده شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

باتوجه‌به گردآوری داده‌ها و تجزیه‌وتحلیل پیش‌گفته، می‌توان در پاسخ به سؤالات تحقیق مبنی‌بر، تعیین عوامل ژئوپولیتیک طبیعی مؤثر کشورهای محور مقاومت و تبیین نقش‌های چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) آنها بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران به‌شرح ذیل به‌ترتیب رتبه و میانگین نتیجه‌گیری نمود:

۱. موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشور ایران؛
۲. عمق راهبردی ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت؛
۳. قرارگرفتن ایران در حد فاصل دو دریای مهم مازندران و خلیج فارس؛
۴. موقعیت حساس سوریه و همسایگی با عراق، ترکیه، لبنان و رژیم اشغالگر قدس؛
۵. موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای محور مقاومت؛
۶. محدودبودن عمق راهبردی رژیم صهیونیستی (سرزمین فلسطین اشغالی) و درتیررس‌بودن آن توسط کشورهای سوریه و لبنان؛
۷. طول زیاد مرزهای خشکی و سواحل ایران نسبت به سایر کشورهای محور مقاومت؛
۸. هم‌مرزبودن ایران با ۱۵ کشور؛
۹. موقعیت کشور سوریه به‌عنوان محل عبور لوله‌های نفتی و گازی برای صادرات نفت و گاز ایران و عراق به اروپا از طریق دریای مدیترانه؛
۱۰. قرارگرفتن لبنان بین رژیم صهیونیستی و کشور ضدصهیونیستی سوریه؛
۱۱. دسترسی مناسب کشورهای محور مقاومت به سواحل و آب‌های آزاد؛
۱۲. اشغال بلندی‌های جولان توسط رژیم صهیونیستی و درتیررس‌بودن شهر دمشق و بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی و کنترل آب موجود در آن ارتفاعات؛
۱۳. شکل مناسب کشورهای محور مقاومت از بُعد نظامی؛

۱۴. در تیررس بودن بخش‌های زیادی از فلسطین اشغالی از طریق بلندی‌های جولان سوریه توسط رژیم صهیونیستی؛
۱۵. کوتاه‌بودن مرز لبنان با رژیم صهیونیستی؛
۱۶. وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشور ایران و عراق؛
۱۷. وجود حوزه‌های آبریز مشترک بین کشورهای محور مقاومت؛

پیشنهادها

۱. پیشنهاد می‌شود با توجه به پیوستگی جغرافیایی کشورهای محور مقاومت از مسیر ترانزیتی تهران تا مدیترانه برای انتقال کالا و انرژی استفاده شود تا زمینه صادرات کالاهای نفتی و غیرنفتی و افزایش رشد تولید ناخالص ملی شود.
۲. پیشنهاد می‌شود وزارت امور خارجه ایران و سایر کشورهای محور مقاومت با توجه به موقعیت بسیار مهم و حساس بلندی‌های جولان سوریه از مراجع قانونی بین‌المللی برای خروج رژیم اشغالگر قدس از بلندی‌های جولان اقدام نمایند.
۳. پیشنهاد می‌شود طراحان دفاعی کشور نسبت به تهیه و تدوین برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت برای استفاده بهینه از موقعیت راهبردی کشور ایران و همچنین استفاده از آب‌های آزاد و ارتباط با همسایگان در راستای تأمین امنیت ملی و رونق اقتصادی کشور اقدام نمایند.
۴. پیشنهاد می‌شود با توجه به هم‌مرز بودن کشورهای سوریه و لبنان با سرزمین‌های اشغالی نسبت به تقویت همه‌جانبه محور مقاومت برای مقابله با اقدامات رژیم اشغالگر قدس اقدام شود.
۵. پیشنهاد می‌شود وزارت امور خارجه ایران با همکاری وزارت امور خارجه کشورهای محور مقاومت نسبت به حل و فصل حقایق مشترک حوزه‌های آبریز بین کشورها اقدام تا از ایجاد اختلاف و تیرگی روابط بر سر این مسئله جلوگیری شود.

منابع

فارسی

۱. انصاری‌زاده، سلمان (۱۳۹۰)، تحولات ژئوپولیتیک منطقه خاورمیانه، قم: انتشارات مؤسسه فرهنگی تبیان.
۲. بختیاری، محمد (۱۳۸۵)، جغرافیای نظامی ایران، تهران: انتشارات آجا.
۳. بیگ، علی‌اصغر (۱۳۹۵)، تأثیر عوامل ژئوپولیتیک دریای خزر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ رشید، غلامعلی؛ پرهیزکار، اکبر و افشردی، محمدحسین (۱۳۸۶)، الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپولیتیک، فصلنامه بین‌المللی ژئوپولیتیک، سال سوم، ش ۲، ۷-۳۹.
۶. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (۱۳۷۶)، لبنان، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۷. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (۱۳۹۲)، سوریه، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۸. ربیعی، علی (۱۳۸۴)، مطالعات امنیت ملی: مقدمه‌ای بر نظریه‌های امنیت ملی در جهان اسلامی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۹. رشید، غلامعلی (۱۳۸۷)، نقش عوامل ژئوپولیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه موردی ایران نسبت به عراق)، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۱۰. زهرانی، مصطفی و فرجی، تیمور (۱۳۹۵)، رویکرد ژئوپولیتیک فدراسیون روسیه در بحران سوریه، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ش ۹۴: ۴۳-۷۰.
۱۱. سازمان اطلاعات سپاه (۱۳۹۱)، کتاب پایه رژیم صهیونیستی، تهران.
۱۲. صفاتاج، مجید (۱۳۸۷)، جغرافیای فلسطین، ماهنامه نسیم قدس، سال اول، ش ۳.
۱۳. صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۱)، مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران، جلد اول، چاپ دوم، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۱۴. صفوی، سیدیحیی (۱۳۹۳)، جهان اسلام، شمال آفریقا و جنوب غرب آسیا، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۱۵. گلی زواره، غلامرضا (۱۳۸۸)، شناخت کشورهای اسلامی و نواحی مسلمان‌نشین جهان، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۶. مطالعات گروهی (۱۳۸۷)، تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.

۱۷. میرحیدر، درّه (۱۳۷۵)، مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
۱۸. معاونت اطلاعات راهبردی سپاه (۱۳۹۶)، برآورد اطلاعات راهبردی عراق، تهران.
۱۹. معاونت اطلاعات راهبردی سپاه (۱۳۹۷)، کتاب پایه عراق، تهران.
۲۰. نوذری، فضل‌الله (۱۳۹۱)، تعیین عوامل ژئوپولیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۲۱. واعظی، محمود (۱۳۸۸)، ایران و اعراب، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۲۲. هاشمی، سیدمصطفی و همکاران (۱۳۹۵)، بررسی عوامل مؤثر ژئوپولیتیک عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی، ش ۲۸: ۶۳ - ۹۴.
۲۳. سایت‌های اینترنتی
۲۴. پایگاه اطلاع‌رسانی الکوثر www.fa.alkawthartv.com
۲۵. پایگاه اطلاع‌رسانی اندیشکده قدس www.qodsthink.ir
۲۶. پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت نیرو www.moe.gov.ir
۲۷. میرهادی، محمد (۱۳۹۶)، «محور مقاومت اسلامی، ابعاد و مؤلفه‌ها»، قابل دسترسی در پایگاه الوقت <http://alwaght.com/fa/News>